KOMPOZITOR REFAT IBADLAYEV IJODIDA BAYAN SAN'ATI VA MILLIY KUYLAR TALQINI

Nail Baxadirov Sharifovich
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada kompozitor va mohir bayan ijrochisi Refat Ibadlayevning ijodiy faoliyati, uning bayan san'ati rivojiga qo'shgan hissasi hamda milliy musiqiy tafakkurni talqin etishdagi o'ziga xos yondashuvlari yoritiladi. Muallif ijodida Qrim-tatar va o'zbek xalq kuylarining badiiy qayta ishlanishi, parafraz janri imkoniyatlari hamda bayan cholg'usining texnik-ifodaviy xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Refat Ibadlayev, bayan san'ati, kompozitorlik ijodi, parafraz, Qrim-tatar musiqasi, o'zbek xalq kuylari.

Insonning san'atga munosabati uning qobiliyati, didi va ma'naviy ehtiyoji bilan bog'liq. Musiqa tarixida ijrochi, kompozitor, pedagog va targ'ibotchi sifatida birdek faol bo'lgan ijodkorlar ko'p uchraydi. Ular muayyan cholg'uning texnik imkoniyatlarini ochish bilan birga, xalqona ohang, milliy tafakkur va badiiy obrazlarni ham yangi shaklda talqin etadi. Bayan san'ati rivojida ham shunday ijodkorlarning o'rni alohida [1]. Shu jihatdan Refat Ibadlayevich Ibadlayev merosi O'zbekiston musiqa madaniyatida, ayniqsa bayan va akkordeon ijrochiligi taraqqiyotida e'tiborga loyiq hodisa sanaladi.

Refat Ibadlayev ijodida ijrochilik mahorati, kompozitorlik qarashi va pedagogik tajriba bir-biridan ajralmaydi. Uning asarlarida Qrim-tatar xalq musiqasiga xos kuychanlik, ritmik jonlilik, dramatik keskinlik va sharqona ohang seziladi [2]. Keyingi yillarda esa u o'zbek xalq kuylari, milliy raqs ohanglari va mahalliy ijrochilik an'analariga ham murojaat qiladi. Shu sababli Ibadlayev ijodini faqat bir xalq musiqasi doirasida emas, balki turkiy xalqlar musiqiy tafakkuri bilan bog'liq holda o'rganish maqsadga muvofiq.

Refat Ibadlayev 1942-yilda Qrimda ishchi oilasida tavallud topgan. Oilada musiqa, ayniqsa Qrim-tatar xalq kuy va qo'shiqlariga mehr kuchli bo'lgan. Bolaligidan unda musiqaga qiziqish paydo bo'ladi. Dastlab ikki qatorli "xromka" garmoshkasida eshitgan kuylarini mustaqil chalishga urinadi, keyin nota savodini o'zi o'rganadi. Maktab yillarida badiiy havaskorlik to'garaklarida jo'rnavoz sifatida qatnashadi [1]. Bu tajriba keyingi ijrochilik va kompozitorlik faoliyatiga dastlabki tayanch bo'lgan.

1960-yilda R.Ibadlayev Hamza nomidagi Toshkent davlat musiqa bilim yurtining bayan sinfiga o'qishga kiradi. Bu davr uning professional shakllanishida muhim bosqich bo'ldi. U ijrochilik mahoratini oshirish bilan birga, kompozitsiyaga ham qiziqa boshlaydi. Kichik pyesalar yozadi, xalq kuylarini bayan uchun qayta ishlaydi. Mashhur Qrim-tatar kompozitori Ya.Sherfedinovdan garmoniya va kompozitsiya bo'yicha saboq olgani uning ijodiy qarashlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [3]. Bilim yurtini tamomlagach, R.Ibadlayev Guliston shahar musiqa maktabiga bayan va akkordeon sinfi o'qituvchisi sifatida ishga yuboriladi. Guliston muhiti uning ijodiy hayotida muhim o'rin tutadi. Bu yerda u pedagogik faoliyat bilan birga, musiqa asarlari yozish, xalq kuylarini qayta ishlash va konsertlarda qatnashish bilan shug'ullanadi. Uning Guliston shahri va atrof hududlarda bayan ijrochiligini targ'ib qilgan xizmati alohida e'tirofga loyiq [1]. Ayniqsa, yosh ijrochilarni tarbiyalash, ularda milliy kuyga hurmat va sahna madaniyatini shakllantirish borasidagi ishlari amaliy ahamiyatga ega bo'lgan.

1969-yilda R.Ibadlayev Moskva davlat madaniyat institutiga o'qishga kiradi. Dastlab R.M. Zotkov, keyinchalik A.I.Chinyakov rahbarligida bayan bo'yicha tahsil oladi. Institut yillarida o'zi yozgan va qayta ishlagan asarlarni konsertlarda ijro etib, mutaxassislar e'tiboriga tushadi. V.G.Buxvostov tavsiyasi bilan ayrim asarlarini "Sovetskiy kompozitor" nashriyotiga taqdim etadi. Natijada uning bayan uchun qayta ishlagan kuylari "Konsertnaya pyesa dlya bayana" to'plamlarida nashr qilinadi [1].

R.Ibadlayev 1973-yildan 2015-yilgacha Guliston davlat san’at bilim yurtida bayan-akkordeon sinfi o‘qituvchisi sifatida ishlagan. Shu yillar davomida ko‘plab yosh ijrochilarni tayyorladi, o‘quvchilar repertuarini boyitishga xizmat qiladigan asarlar yaratdi. Uning ijodida pedagogik maqsad va badiiy maqsad yonma-yon keladi [4]. Chunki ko‘plab pyesalari bir tomondan texnik mahoratni rivojlantirsa, ikkinchi tomondan milliy ohangni eshitish, musiqiy obrazni anglash, dinamik va ritmik farqlarni his qilishga o‘rgatadi.

R.Ibadlayev ijodini shartli ravishda ikki davrga ajratish mumkin. Birinchi davr 1960-1980-yillarni qamrab oladi va asosan Qrim-tatar musiqiy mavzulariga bag‘ishlangan. Bu bosqichda kompozitor xalq kuylarini qayta ishlash, ularning ohangdorlik xususiyatlarini bayan imkoniyatlari orqali ochishga harakat qiladi. Ikkinchi davr 1990-yillardan boshlanadi. Bu davrda u o‘zbek xalq musiqasi, o‘zbekcha raqs ohanglari va O‘zbekiston kompozitorlari ijodiga murojaat qiladi [2]. Har ikki bosqichda ham uning asosiy yo‘li xalqona kuy materialini professional ijrochilik talablari bilan uyg‘unlashtirishdan iborat bo‘lgan.

1960-1980-yillardagi asarlarida R.Ibadlayev Qrim-tatar xalq kuylarining lad-intonatsion tuzilishi, ritmik harakatchanligi va obrazli xarakteridan foydalangan. “Qrim daftari”, turli syuitalar, xalq kuylariga ishlangan pyesalarda xalq musiqasiga xos tabiiylik saqlanadi. Shu bilan birga, bayan cholg‘usining registr, akkord, tremolo, passaj va dinamik imkoniyatlari ham keng qo‘llanadi [3]. Bu asarlar oddiy qayta ishlov emas, balki xalq kuyiga berilgan yangi badiiy talqin sifatida ko‘rinadi.

1984-yilda R.Ibadlayev O‘zbekiston Kompozitorlar uyushmasi qoshidagi Qrim-tatar musiqasi bo‘limi a’zosi bo‘ladi. U yosh kompozitorlar tanlovida g‘olib bo‘lib, II darajali diplom bilan taqdirlangan. 2015-yilgacha O‘zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi a’zosi sifatida faoliyat yuritgani uning ijodi professional muhitda tan olinganini bildiradi [1]. Uning ayrim asarlari radio va televideniye fondlariga yozib olingan, ba’zilari taniqli bayan ijrochilari tomonidan konsert sahnalarida ijro qilingan.

1990-yillardan boshlab kompozitor o‘zbek xalq musiqasiga faolroq murojaat qiladi. Bu davrda o‘zbek kuylarining raqsbopligi, lirizmi, epik ohangi va dramatik imkoniyatlari uning asarlarida alohida namoyon bo‘ladi. Bayan cholg‘usining texnik va tembr imkoniyatlarini yaxshi bilgani bois u o‘zbekcha kuylarni qayta ishlashda milliy xususiyatni saqlashga intiladi [2]. Shu bilan birga, yangi faktura, boy garmonik yechim, registr almashinuvi va orkestrsimon jarangdorlikdan foydalanadi.

Kompozitorning o‘zbekcha mavzulardagi asarlari orasida “G‘.Qodirov raqsi mavzusiga parafraz”, “Ikki o‘zbek mavzusiga parafraz”, “O‘zbekcha syuita” kabi namunalar muhim o‘rin tutadi. Bu asarlarda milliy raqs harakati, kuychanlik, bayramona ruh va dramatik rivojlanish birga keladi. Ayniqsa, parafraz janri Ibadlayev uchun qulay ijodiy shakl bo‘lgan [5]. Chunki bu janr xalq kuyining asosiy obrazini saqlagan holda uni erkin rivojlantirish, variatsiyalash va texnik jihatdan boyitish imkonini beradi.

“G‘.Qodirov raqsi mavzusiga parafraz” asari hajman ixcham bo‘lsa-da, badiiy va texnik imkoniyatlari keng. Lya minor tonalligida berilgan quvnoq kirish, fermata bilan yakunlanadigan boshlang‘ich jumlalar, sekvensiyali tremolo akkordlar, kvarta-kvinta munosabatlari va tempning jadallashuvi asarda dinamik rivojlanish hosil qiladi. Bu vositalar raqs xarakterini kuchaytirish bilan birga, asarning sahnaviy ta’sirchanligini ham oshiradi [1]. Mazkur parafrazda asosiy mavzu kengaytirilgan uch hissali o‘lchovda, valsga yaqin sur’atda beriladi. Asl kuyga xos ikki hissali raqsboplik kompozitor talqinida yangi metroritmik ko‘rinish oladi. Yordamchi ovozlar, imitatsion harakatlar, sinkopali ritmlar va tez kadensiyalar ijrochidan puxta texnik tayyorgarlik talab qiladi [5]. Shu jihatdan asar o‘quvchi va professional ijrochilar repertuarida mahoratni ko‘rsatuvchi namunalar qatoriga kiradi.

Asarning ikkinchi qismida “vivo” sur’ati, aralash ikki hissali o‘lchovlar, yuqoriga intiluvchi sekvensiyalar va sinkopali ritmlar yetakchi o‘ringa chiqadi. Kompozitor turli registrlardagi tembr almashinuvi orqali nay, doira, litavra kabi milliy cholg‘ular jarangini eslatadi [2]. Bu holat bayan cholg‘usida orkestrsimon tafakkur imkoniyati borligini ko‘rsatadi. Ibadlayev asarlarining muhim tomoni ham shunda: ular yakka cholg‘u uchun yozilgan bo‘lsa-da, ko‘p ovozli va keng nafasli musiqiy makon hosil qiladi.

“Ikki o‘zbek mavzusiga parafraz” asari kompozitorning o‘zbek xalq kuylariga munosabatini yanada aniqroq ochadi. Asar “Yallama yorim” va “Jonon” xalq kuylari asosida, erkin variatsiya shaklida yozilgan. Unda liriklik, epiklik, dramatik keskinlik va bayramona ruh bir butun kompozitsion oqimda birlashadi. Muqaddimada og‘ir, tarang va epik kayfiyat seziladi. Ayrim musiqiy obrazlarda ot tuyoqlari, jangovar harakat, qadimiy Sug‘diyona ruhi va tarixiy xotira tasavvuri paydo bo‘ladi [1]. Asarda e-moll, C-dur, Des-dur, c-moll, g-moll kabi tonalliklar almashinuvi dramatik rivojlanishga xizmat qiladi. Tremolo, glissando, arpedjiolashgan passajlar, sekundakkordlar, kvarta-kvinta intervallari va kontrapunktik elementlar musiqiy to‘qimani boyitadi. Bu vositalar orqali xalq kuyi oddiy ijro materiali bo‘lib qolmaydi, balki murakkab badiiy obrazlar tizimiga aylanadi.

Kompozitorning bayan va fortepiano uchun yozilgan ansambllari ham e’tiborga loyiq. Bu asarlarda uning kamer-ansambl tafakkuri, cholg‘ular o‘rtasida dialog yaratish mahorati va tembr muvozanatini his qilishi seziladi. Faqat bayan uchun yozish uning ijodiy imkoniyatlarini to‘liq qamrab olmagan. Shu sababli u turli cholg‘ular ishtirokida musiqiy fikrni kengaytirishga, badiiy obrazni chuqurlashtirishga intilgan.

R.Ibadlayev ijodida pedagogik yo‘nalish kuchli. Bolalar musiqa maktablari va san’at kollejlari uchun qayta ishlangan kichik shakldagi asarlar o‘quvchilarning ijro ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu asarlarda texnik murakkablik me’yorida berilib, kuychanlik va obrazlilik birinchi o‘ringa qo‘yiladi [4]. Natijada yosh ijrochilar musiqani faqat nota matni sifatida emas, badiiy ifoda vositasi sifatida ham qabul qila boshlaydi.

Kompozitor uslubida milliylik tashqi bezak sifatida emas, musiqiy fikrning ichki tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi. U xalq kuyining asl tabiatini buzmasdan, uni yangi ijro imkoniyatlari bilan boyitadi. Milliy ohang, ritm, lad xususiyatlari, raqs harakati va xalqona obrazlar professional kompozitsion vositalar bilan qo‘shiladi [3]. Shu sababli uning asarlarida xalq musiqasiga xos sodda ifoda bilan akademik ijrochilikka xos murakkablik bir-birini to‘ldirib boradi.

R.Ibadlayev merosini o‘rganish O‘zbekiston musiqa ta’limi uchun ham zarur. Uning asarlari bayan va akkordeon sinflarida o‘quv repertuarini boyitadi, milliy asarlarni ijro etish madaniyatini shakllantiradi, ijrochida texnik mahorat bilan badiiy tafakkurni birga rivojlantirishga yordam beradi [6]. Ayniqsa, xalq kuylariga ishlangan parafraz va qayta ishlovlar yosh sozandalarga milliy musiqiy merosni zamonaviy ijrochilik nuqtayi nazaridan tushunish imkonini beradi. Umuman aytganda, Refat Ibadlayev ijodi O‘zbekistonda bayan san’ati rivojida o‘ziga xos o‘rin tutadi. U Qrim-tatar va o‘zbek xalq musiqasi materiallarini bayan cholg‘usi orqali yangicha talqin qildi, xalq kuylariga professional sahna asari darajasida yondashdi, pedagogik amaliyot uchun kerakli repertuar yaratdi. Uning asarlarida milliylik, texnik mahorat, obrazlilik va ijrochilik tajribasi bir butun holda ko‘rinadi. Shu sababli R.Ibadlayev ijodiy merosini o‘rganish, asarlarini tahlil qilish va ta’lim jarayoniga tatbiq etish bugungi musiqa pedagogikasi uchun ahamiyatlidir.

Xulosa qilib aytganda, R.Ibadlayev mohir bayan ijrochisi, milliy musiqiy tafakkurni chuqur his qilgan kompozitor va tajribali pedagog sifatida qadrlanadi. Uning ijodi xalq musiqasi bilan akademik ijrochilik o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Qrim-tatar va o‘zbek musiqiy an’analarini bayan cholg‘usi orqali talqin qilgani, xalq kuylariga yangi badiiy shakl bergani hamda yosh ijrochilar uchun foydali asarlar yaratgani uning merosini alohida o‘rganishga asos bo‘ladi. R.Ibadlayev asarlari bugungi kunda ham ijrochilik repertuarini boyitish, milliy musiqani targ‘ib qilish va yosh avlodda badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bahadirov, N. S. (2023). ARTICLE ABOUT TOHTASIN JALILOV STATE ACADEMIC FOLK INSTRUMENT ORCHESTRA AND ITS CONDUCTOR, UZBEKISTAN PEOPLE’S ARTIST,

2. PROFESSOR FORUQ SADIKOV. Journal of Innovation, Creativity and Art, 2(12), 71-73.

3. Sevara, R., & Sharifovich, B. N. (2022). Methods of improving techniques during the instrumental performance.

4. Go'Zal, S. R., & Sharifovich, B. N. (2022). O 'ZBEK XALQ CHOLG 'ULARINING TOVUSH XUSUSIYATLARI. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(Special Issue 4), 73-76.

5. Бахадиров, Н. Ш. (2023). КРАТКАЯ ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ГАРМОНИКИ (АККОРДЕОНА, КОНЦЕРТИНЫ И БАНДОНЕОНА). Scientific Impulse, 1(7), 163-166.

6. Бахадиров, Н. Ш. (2023). Французская Живопись XIX-XX вв. CENTRAL ASIAN